

Vad är globalisering?

Sociologin utmanad

AV HÅKAN THÖRN

Sociologins tidiga födelse i mitten av 1800-talet skedde i nära anslutning till en rad omvälvande samhällsförändringar, händelser och processer i Europa – industrikapitalismens genombrott, urbaniseringen och de många rörelser och revolter som på olika sätt utmanade bestående ordningar. I det offentliga rummet i en rad länder väcktes i anslutning till detta intensiva debatter kring en problematik, som begreppsliggjordes som ”den sociala frågan”.

Den kom, med varierande intensitet och vid olika tidpunkter, att inta en dominerande ställning i europeiska samhällsdebatter i nästan hundra år. Begreppet ”sociologi” konstruerades och etablerades i nära anslutning till dessa debatter, liksom en rad andra, närbesläktade begrepp: ”social rörelse”, ”socialism”, ”social reform”, ”den sociala vetenskapen” (Eriksson 1988, Thörn 1997).

”Den sociala frågan” definierades i *nationella* termer, den förstods som ett nationellt problem, och skulle därmed studeras vetenskapligt som ett sådant. Mot slutet av 1900-talet möter vi i massmedia och offentliga debatter rapporter om problem som definieras som globala: global miljöförstöring, global fattigdom, global kriminalitet, global sjukdomsspridning. Vi har också under de senaste decennierna sett framväxten av rörelser som definierar samhällsproblem i globala termer (Albrow 1996, Thörn 1999). Under 1990-talet har vi också sett en global spridning av ett begrepp, ”globalisering”, som sätts i samband med dessa förhållanden (Therborn 1998, Robertson & Khondker 1998).¹

Begreppet ”globalisering” har också under 1990-talet fått ett kraftigt genomslag i samhällsvetenskapen, inte minst i sociologin. I en artikel i *International Sociology* (1998) menar Roland Robertson tillsammans med Habib Haque Khondker, att konstruktionen av en aktuell sociologisk teori om globalisering måste börja med att förhålla sig till några av de mest inflytelse-

---

Håkan Thörn är filosofie doktor i sociologi och är verksam som forskarassistent vid sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

rika betydelserna och föreställningarna som idag är knutna till begreppet globalisering i stora delar av världen. Detta bör enligt Robertson & Khondker inte bara ske i syftet att inkorporera eller systematisera dessa föreställningar, utan också för att demaskera en rad myter knutna till globaliseringen. Exempelvis tillskrivs globaliseringen inte sällan innebörden av att vara *orsaken* till vår tids ekologiska, ekonomiska, psykologiska, politiska, sociala och medicinska problem och konflikter. Å andra sidan får globaliseringen i andra sammanhang representera löftet om en ny och skön värld, där den mänskliga utvecklingen når sitt slutstadium.

Ulrich Beck (1998:23f.) samlar de ensidiga betraktelserna och analyserna av globaliseringen under beteckningen *globalism*. Detta förhållningsätt inbegriper inte bara en entydig värdering av globaliseringen som antingen god/dålig, utan innebär också att den i första hand ses som en *ekonomisk* process. Om både de inom- och utomakademiska debatterna om globalisering ofta präglats av ekonomistiska betraktelsesätt har det under de senaste åren kommit en rad sociologiska analyser där globaliseringen betraktas som en mångdimensionell, mångtydig och komplex process. Att globaliseringen idag står högt på den sociologiska dagordningen i många länder råder det knappast något tvivel om. Många tongivande sociologer har under 1990-talet skisserat eller utformat teorier om globalisering och jag menar att det idag har etablerats en sociologisk diskurs om globalisering.² I svensk sociologi har diskussionen om globalisering emellertid i hög grad lyst med sin frånvaro.³

En av utgångspunkterna för arbetet med denna artikel har varit att jag anser att den nya sociologiska globaliseringslitteraturen på ett intressant sätt undersöker och belyser aktuella sociala förändringar, ställer relevanta frågor och problematiserar vissa etablerade sociologiska grundantaganden på ett sätt som förtjänar att tas på allvar. Det övergripande syftet med artikeln är att analysera och kritiskt diskutera ett antal centrala sociologiska arbeten inom detta område. Detta kommer att genomföras dels genom urskiljandet av några teman som jag menar är centrala i sociologiska teorier om globalisering, dels genom att jag diskuterar i vilka avseenden dessa formulerar en grundläggande utmaning av grundantaganden som delas av olika riktningar inom tidigare sociologisk teoribildning. En viktig utgångspunkt är att jag analyserar teorierna och forskningen om globalisering *som en ny diskurs inom sociologin*. Med "diskurs" avses här, något korfattat, en serie begrepp, kategoriseringar och ståndpunkter, förankrade i institutioner och institutionella praktiker. Att teo-

rierna och forskningen om globalisering konstituerar en ny sociologisk diskurs (nära länkad till andra samhällsvetenskapliga diskurser om globalisering), innebär att de inbegriper formulerandet av ett gemensamt, grundläggande forskningsobjekt och särskilda problematiker, knutna till vissa teoretiska och metodologiska grundantaganden, *samtidigt* som de som också i polemik med varandra formulerar motsatta ståndpunkter med avseende på vissa problemställningar.⁴

Följande frågor utgör därmed utgångspunkten för framställningen: Vilka teman är centrala i teorier och forskning om globalisering? Vilken innebörd har begrepp som "globalisering" och "globalitet" i dessa sammanhang? Finns det några grundantaganden som delas av olika globaliseringsteoretiker och forskare? Vilka betydelsefulla skillnader i sätt att se på globaliseringen finns? På vilka sätt utmanar globaliseringsdiskursen grundantaganden inom tidigare etablerade sociologiska diskurser?

Som vi redan har varit inne på har det idag etablerats en mängd globaliseringsdiskurser – mediala, vetenskapliga och politiska. Att det i denna artikel är den sociologiska globaliseringsdiskursen som står i fokus innebär att den lägger tyngdpunkten på texter skrivna av forskare med institutionell förankring i sociologin. Samtidigt kommer jag också att gå utöver sociologin, inte bara för att exempelvis en antropolog som Arjun Appadurai (1997) eller en statsvetare som James N. Rosenau (1992, 1997) har producerat texter som har en hög relevans för sociologin, utan också för att en tvärvetenskaplig ansats är ett viktigt element i den sociologiska globaliseringslitteraturen. Artikeln lägger tyngdpunkten på *teorier* om globalisering, men jag kommer också att redogöra för och diskutera empiri som globaliseringsteoretiker hänvisar till för att understödja sina teorier.

Det är möjligt att göra en åtskillnad mellan nyare och äldre globaliseringslitteratur, där den senare inte är äldre än några decennier.⁵ Jag syftar då bl a på Immanuel Wallerstein och den s k beroendeskolans teorier, där begreppet "globalisering" inte användes, men där globala system och processer likväl sattes i fokus. De äldre globaliseringsteorierna delar några viktiga utgångspunkter med de nyare – och med dessa syftar jag på de som utvecklats under 1990-talet – men det existerar också betydelsefulla skillnader. Jag kommer att diskutera dessa skillnader, samtidigt som artikeln i första hand ägnas åt att diskutera de nyare perspektiven.

Artikeln har tre delar. I den första delen introduceras och diskuteras den

sociologiska globaliseringsdiskursens viktigaste teman. I fokus står fr a de två problematiker, som jag menar är de mest centrala i globaliseringens sociologi: *nationalstat/globalisering* och *lokalt/globalt*. I den andra delen urskiljs och diskuteras den storhet som kan sägas utgöra globaliseringsdiskursens grundläggande forskningsobjekt, *världssamhället*. I den tredje delen diskuteras på vilket sätt globaliseringsdiskursen utmanar den etablerade sociologin i relation till tre sammanhängande teman: 1) det nationalstatliga samhällsbegreppet, 2) det ontologiserande disciplintänkandet och 3) evolutionism/eurocentrism. Artikeln avslutas med några kritiska reflektioner.

I Globaliseringens sociologi: myter, problematiker och dimensioner

Globaliseringen – verklighet och/eller myt?

Jag har redan varit inne på att en av utgångspunkterna för många av de aktuella sociologiska globaliseringsteorierna är att utmana en rad myter eller förenklingar som omger globaliseringsbegreppet – både inom och utanför samhällsvetenskapen. Till diskursen om globalisering hör en kritik av själva hävdandet att globaliseringen är ett betydelsefullt eller nytt fenomen. Globaliseringen skall enligt detta synsätt snarare ses som en myt, eller som ett ideologiskt fenomen, som understödjer liberaliseringen av ekonomin världen över genom att hos den politiska eliten, journalister och den allmänna opinionen ingjuta föreställningen om att de faktiska möjligheterna för en nationell regering att politiskt styra ekonomin kraftigt har minskat.

I en samhällsvetenskaplig kontext framförs denna kritik mest kraftfullt i den uppmärksammade *Myten om den globala ekonomin*, av Paul Hirst & Grahame Thompson (1998). Författarna menar att man måste skilja mellan internationalisering och globalisering. Internationalisering kan innebära en ökad utrikeshandel och växande internationella kapitalflöden, samtidigt som de ekonomiska processerna förblir nationellt förankrade (vilket fr a innebär att de regleras juridiskt och politiskt på en nationell nivå och att de multinationella företagen har en nationell bas). Globalisering innebär enligt författarna framväxten av ett globalt ekonomiskt system, som är överordnat de nationella ekonomierna, transformerar dessa och som i grunden förändrar möjligheterna för nationell politisk styrning av ekonomin. Hirst & Thompson menar att de ekonomiska förändringar som ägt rum under de senaste decennierna – och som beskrivits och analyserats som en tilltagande globalisering – i själva verket innebär en tilltagande liberalisering och internationalisering, som upp-

stod som kapitalismens eget svar ett svar på den världsekonomiska krisen 1972-73. En sådan internationalisering är ingalunda något nytt, utan är snarare ett återkommande fenomen i kapitalismens historia. Hirst & Thompson underbygger detta resonemang med statistik som visar att graden av internationalisering i många avseenden var mer betydande vid tidpunkten för första världskrigets utbrott. De påvisar också att internationalisering av ekonomin historiskt sett inte har uteslutit möjligheter till politisk styrning. Detta är bakgrunden till att författarna – trots att de medger att det faktiskt existerar en globaliseringsprocess (om än i betydligt mindre omfattning än vad som vanligen påstås) kan konkludera att ”begreppet globalisering rätt och slätt är fel” (s. 234). Begreppet skall enligt författarna i första hand förstås som en retorisk figur, vilken får tjäna som ideologisk legitimering av tilltagande ekonomiska klassklyftor.

Det bör då understrykas att Hirst & Thompson i första hand är ute för att diskutera just huruvida, eller i vilken grad, det existerar en *ekonomisk* globalisering. Men de menar också att om en sådan inte existerar, så faller många av de slutsatser som globaliseringsteoretikerna drar med avseende på politikens och kulturens områden (s. 9). Här menar jag att en viktig utgångspunkt hos Hirst och Thompson synliggörs – politik och kultur framstår som i hög grad determinerade av ekonomin. Samtidigt blir en av författarnas viktigaste teser mot denna bakgrund något paradoxal. Å ena sidan ekonomin som en determinerande faktor i globaliseringsprocessen. Å andra sidan en globaliseringsmyt som enligt författarna har fått stor spridning och rent av – genom att påverka politiska eliter världen över till att avhända sig sina styrningsmöjligheter till förmån för en avreglering av ekonomin – i *sig* har bidragit till att frikoppla ekonomin från politiken (och därmed måste den alltså förstås som en bidragande faktor i den globaliseringsprocess som författarna faktiskt menar existerar) (s. 204ff). Globaliseringsmyten framstår därmed som ett globalt kulturellt (ideologiskt) fenomen med anseelig kraft, som emellertid blir svårgräpbar utifrån den ekonomiska determinism som ligger till grund för författarnas analys.

Trots denna viktiga invändning menar jag att Hirsts & Thompsens statistiskt baserade kritik av globaliseringsteorierna fyller en viktig funktion mot bakgrund av den ofta dåligt underbyggda mediala globaliseringsretoriken och det i många fall oreflekterade anammandet av globaliseringsbegreppet i samhällsvetenskapliga texter. Men jag vill också med utgångspunkt i andra analy-

ser av de senaste decenniernas internationella/globala ekonomiska processer ställa frågan om i vilken grad det material som de redovisar verkligen fångar in de förändringsprocesser som verkar i riktning mot en globaliserad ekonomi. Exempelvis har sociologerna Giovanni Arrighi och Saskia Sassen, som i lika hög grad som Hirst & Thompson intar ett kritiskt förhållningssätt till globaliseringsdiskursens ”vedertagna sanningar”, hävdad att en statistiskt svår-fångad men central dimension av ekonomins globalisering är de företagsinter-na transaktioner som äger rum inom multinationella bolag. Arrighi redovisar en uppskattning som säger att medan sådana transaktioner på 1960-talet utgjorde c:a 20-30 procent av världshandeln, så hade de vid 1990-talets början närmast sig 50 procent (Arrighi 1995:99). Sassen hävdar att de aktuella beräkningarna av dessa transaktioner varierar mellan 40 procent till 70 procent (Sassen 1999:15).

Manuel Castells lägger också stor tyngdpunkt på en annan statistiskt svår-fångad aspekt av ekonomins globalisering – de växande och alltmer gräns-överskridande illegala transaktionerna (som till väsentliga delar inbegriper transnationell handel med droger och människor). Denna ”kriminella ekonomi” utgör knappast någon välavgränsad sektor utanför den legala ekonomin, utan måste snarare ses som en integrerad beståndsdel av den nya ekonomiska världsordningen. Castells refererar en FN-källa som uppskattar att 750 miljarder dollar som emanerar från illegala källor varje år ”tvättas” i den globala finansmarknadens virvelström (Castells 1997: 260). Arrighis, Ssassens och Castells analyser av den internationella/globala ekonomin lägger också större tyngdpunkt än Hirst och Thompson både på de transnationella företagens expansion och ökning i antal, och vid de ökade kapitalrörelserna på de elektroniskt sammanlänkade finansmarknaderna, två förändringsprocesser som accelererat dramatiskt bara under de senaste decennierna. Sassen menar att den internationella valutamarknaden är det område där man tidigast kan tala om en globalisering (1970-talet). Den har också fått en allt mer central ställning under de senaste två decennierna. 1983 var transaktionerna på den internationella valutamarknaden tio gånger större än världshandelns transaktioner, medan de 1992 var sextio gånger större (Sassen 1996: 40). Med utgångspunkt i sitt långa historiska perspektiv, där han urskiljer ”systemcykler” i kapitalismens utveckling från 1300-talet fram till det sena 1900-talet, pekar Arrighi på att varje sådan cykel avslutas med en fas där finanskapitalet dominerar. De senaste decenniernas uppsving för finanskapitalet skulle således markera slutet

på den fjärde (amerikanska) systemcykeln. Arrighis analys har genom sin betoning på en cyklisk aspekt hos kapitalismen därmed vissa överensstämmelser med Hirsts & Thompsons. Samtidigt är Arrighi i sin bok mer intresserad av att analysera och diskutera de nya dimensionerna i den samtida kapitalistiska ekonomin, dimensioner som medför att *vi inte kan vara säkra på* att exakt samma mönster som tidigare kommer att upprepas. Precis som både Sassen och Castells ser Arrighi de transnationella bolagens kvantitativa ökning som relaterad till en kvalitativ förändring av kapitalismens struktur och organisering. Han pekar på att den kvantitativa ökningen bara under 1980-talet accelererade kraftigt. Medan det 1980 fanns 10 000 transnationella bolag med 90 000 utlandsfilialer, så fanns det tio år senare 35 000 bolag med 170 000 filialer (Arrighi 1995:100). I Arrighis analys av kapitalismens långa utveckling framträder en successiv globalisering av kapitalet, där det under det sena 1900-talet för första gången lagt under sig hela jordklotet, samtidigt som det – paradoxalt nog – i detta skede i hög grad *avterritorialiserats*, något som möjliggjorts av det senaste seklets kommunikations- och informationsteknologiska omvälvningar.

Om Arrighi alltså ser dagens globaliserade ekonomi som den senaste fasen i en 700-årig utveckling, så betonar dock både Sassen och Castells i högre grad det *kvalitativt nya* i ekonomins globalisering. Den kvantitativa ökningen av penningflöden på den internationella finansmarknaden måste förstås i ljuset en kvalitativ förändring – den elektroniska sammanlänkningen av finansmarknaderna världen över har medfört uppkomsten av en *global ekonomisk samtidighet*. Som Castells uttrycker det skiljer sig dagens globaliserade ekonomi från den tidigare världsekonomin genom att den är ”en global ekonomi i realtid” (Castells 1996b, s. 25).

Sassen understryker dock att en analys av ekonomins globalisering måste gå bortom olika typer av kvantitativa mått på globala/internationella penga- och handelsflöden, och fokusera de institutionella maktförskjutningar som utgör den grundläggande dimensionen inte bara i ekonomins globalisering – utan vad gäller globaliseringsprocessen i sin helhet.⁶ Enligt Sassen inbegriper detta i första hand förändringar i förhållandet mellan territorialitet och suveränitet. En sådan ansats är också ett gemensamt drag i tre sinsemellan så olika arbeten som Arrighis, Castells och Sassens, vilka samtliga är aktuella sociologiska analyser av globaliseringen som lägger stor tyngdpunkt vid dess ekonomiska dimension: *det handlar om att förstå och analysera globaliseringen som*

en kvalitativ förändring, som medför grundläggande omstruktureringar i förhållandet mellan makt och rumslig organisering. Detta uppfattar jag som den mest grundläggande innebörden av Sassens begrepp "a new power of geography", Castells teori om "den informationella kapitalismen" och Arrighis analys av kapitalets avterritorialisering. Dessa analyser tillskriver därmed också de nya informations- och kommunikationsteknologierna en betydande roll för de senaste decenniernas globala förändringsprocesser.

Kritik av ekonomismen: ett mångdimensionellt perspektiv

Också Ulrich Beck tar i inledningen till boken *Vad innebär globaliseringen? Missupfattningar och möjliga politiska svar* sin utgångspunkt i de betydande maktförskjutningar som de transnationella företagens expansion under senaste decennierna har medfört. Ett av syftena med hans bok är – som titeln antyder – att peka på de strukturella öppningarna för ett politiskt handlande som vänder ett globalt tillstånd präglad både av vad han karakteriserar som politikers "offentliga självmord" och "de transnationella företagens nya makt" (s. 15), vilket resulterat i framväxten av ökade ekonomiska klyftor och nya sociala misärer världen över. Samtidigt menar han, med hänvisning till Hirst och Thompson, att globaliseringen på ekonomins område kanske i mindre grad är ett nytt fenomen än vad gäller andra områden (s.156). Han ägnar också uppmärksamhet åt det fenomen som Hirst och Thompson kallar "globaliseringsmyten", som hos Beck är den nyliberala varianten av vad han kallar "globalismideologin: "en enormt uppförstorad, förlegad ekonomism, en förnyad historiemetafysik, en förespeglad opolitisk samhällsrevolution uppifrån" (s. 151). Globalismen är emellertid inte begränsad till nyliberalismen utan är ett vidare fenomen, som kan kläs i samtliga politiska färger, men som delar ett endimensionellt synsätt på globaliseringen, där denna – antingen på ett propagandistiskt eller ett kritiskt sätt – framställs som en i det närmaste obetvinglig ekonomisk process. Becks kritik drabbar här också i förlängningen Hirst & Thompsons analys: till de många problematiska myter som är knutna till ett ekonomistiskt sätt att förstå begreppet globalisering hör också föreställningen om att globaliseringen skulle vara en myt.

Hos Beck innebär alltså en avmystifiering av globaliseringsbegreppet i första hand en kritik av ett ekonomistiskt betraktesesätt. Till ett sådant synsätt hör ytterligare en myt, som Beck är angelägen att göra upp med. Det gäller föreställningen om att globaliseringen har underminerat möjligheten till ett

verksamt politiskt handlande. Ett sådant synsätt vilar på idén om att politiskt handlande per definition – även när det överskrider nationsgränser – ytterst är grundat i nationalstaten och dess institutioner, ett perspektiv som därmed utesluter något sådant som en global politik eller en politikens globalisering.

Beck vänder sig inte bara mot ekonomismen, utan mot alla teorier och föreställningar om globaliseringen som inbegriper monokausala resonemang – inte minst de som implicit eller explicit postulerar teknologin som globaliseringsprocessens primus motor. I kontrast till olika former av endimensionella synsätt lyfter Beck fram vad som kan betraktas som bokens teoretiska huvudtes: att globaliseringen är ett mångdimensionellt, komplext och mångtydigt fenomen och att det måste analyseras som ett sådant. Utöver ekonomins globalisering ger han en rad exempel på existensen av kulturens, informationens, politikens och arbetsorganiseringens globalisering. Att se globaliseringsprocessen i all dess mångdimensionalitet och komplexitet innebär också att synliggöra det som globalismens ensidiga perspektiv skymmer: de strukturella öppningarna för att på olika sätt agera på de konflikter och problem som präglar samtiden.

Även om Beck kanske mer än någon annan gör själva betoningen av komplexiteten till en teoretisk huvudpoäng, så är han inte ensam om att föra fram ett mångdimensionellt perspektiv på globaliseringen, snarare är detta något som kännetecknar många av de aktuella sociologiska teorierna på området (t ex Held m fl 1999 Castells 1996-98, Albrow 1996, Sassen 1998, Giddens 1996). I flera av dessa framställningar återfinns också idén om framväxten av en ny och dominerande ideologisk konstruktion (Hirst & Thompsons globaliseringsmyt eller Becks globalism), som bärs upp av en ny och globalt rörlig elit. Detta innebär dock inte att globaliseringen – som hos Hirst & Thompson – i första hand ses som myt snarare än verklighet. Istället är det fråga om ett av flera möjliga sätt att diskursivt konstruera en mångdimensionell förändringsprocess, knutet till dominerande ekonomiska och politiska intressen. Även om varken Castells eller Sassen, två av de teoretiker som lägger stor vikt vid att förankra sina teorier i ett omfattande empiriskt material – närmare undersöker denna diskurs, så pekar de på framväxten av en ny transnationell elit som kan förstås som bärare av en sådan diskurs (se också exempelvis Bauman 1998). Vi kan säga att det handlar om en diskurs om globalisering som också har bidragit till att *skapa* globaliseringen i dess nuvarande form – genom att ge legitimitet åt en rad betydelsefulla politiska beslut och

processer. I förlängningen av detta resonemang problematiseras också föreställningen om att globalisering och nationalstat skall förstås som ett motsatspar, dvs att globalisering i alla avseenden har inneburit en minskad betydelse för nationalstaten och dess institutioner.

Globalisering och/eller nationalstat?

Den kanske mest centrala problematiken i de olika diskussionerna om globaliseringen rör den moderna nationalstaten med dess historiskt specifika koppling mellan politisk suveränitet och territorialitet. Både i medier och i samhällsvetenskaplig globaliseringslitteratur definieras ofta själva begreppet globalisering i termer av en minskad betydelse för nationalstaten. Ur detta perspektiv utgör alltså begreppspar globalisering/nationalstat en dikotomi, dvs begreppen representerar två storheter som står i absolut motsatsställning till varandra. Eller, för att låna en formulering från Saskia Sassen, så betraktas förhållandet mellan globalisering och nationalstat enligt ovanstående synsätt som ett nollsummespel (Sassen 1999: 10): ju mer globalisering desto mindre inflytande för nationalstaten (och vice versa). Enligt Ssassens synsätt är detta ytterligare en av de myter som omger globaliseringsbegreppet. Hon ägnar också stort utrymme åt att argumentera för att ett sådant sätt att förstå globaliseringen också helt missar ett mycket betydelsefullt faktum – att statliga institutioner och aktörer har spelat en viktig roll för globaliseringsprocessens framväxt och fortsätter att göra det. Globala processer uppstår enligt Sassen inom nationella territorier och de har också en förankring i materiella resurser som hör till nationella territorier – det gäller även den globala ekonomins mest abstrakta och avterritorialiserade område, den digitaliserade finansmarknaden.

Sassens poäng är inte att nationalstaten förblir intakt – hon definierar i själva verket globalisering som ”a partial denationalizing of national territory and a partial shift of some components of state sovereignty to other institutions, from supranational entities to the global capital market” (Sassen 1996:xii). Det handlar om en komplex och mångtydig förändringsprocess, där staten utgör en förutsättning samtidigt som den också förändras med denna process. Den mest grundläggande förändringen innebär att *det specifika förhållandet mellan suveränitet och territorium* som definierar den moderna nationalstaten ersätts av det som Sassen kallar den nya maktgeografien. Känneteckande för de processer som frambringar denna nya geografi är att

samtidigt som de medför att makt förflyttas från statliga institutioner till nya, privata transnationella institutioner (där hon starkt betonar framväxten av nya juridiska ramverk som konstituerar ett nytt socialt rum s a s "mellan" staternas gränser) och företag, så innebär de också en förstärkning av *vissa* statliga institutioner (t ex centralbankerna). Inte minst viktigt i sammanhanget är också att globaliseringsprocessen innebär att vissa nationalstater snarare än att försvagas får förstärkta maktresurser. Sassen menar exempelvis att ju mer företagen globaliseras, desto större betydelse får dess centrala funktioner, som i hög grad är lokaliserade till ett litet antal huvudstäder i utvecklingsländer (se Ssassens analys av "global cities" i Sassen 1991). Globalisering handlar alltså ur Ssassens perspektiv om förändringar av centrala funktioner hos staten, snarare än om dess bortdöende.

Castells ger uttryck för ett liknande synsätt när han i *The Power of Identity* skriver att den moderna nationalstaten håller på att förlora sin makt, men inte sitt inflytande (Castells 1997: s. 243). I linje med Ssassens argument menar Castells att den makt som går förlorad är den territoriella suveränitet som definierat den moderna nationalstaten, samtidigt som stater och statliga institutioner alltjämt – på en mängd olika sätt – utövar ett inflytande över sociala processer, inte bara sådana som är förankrade inom det egna territoriet. Exempelvis har de senaste decennierna medfört alltfler multilaterala avtal, genom vilka stater kan påverka skeenden bortom sina egna gränser, samtidigt som man avhänder sig kontroll över det egna territoriet. Ulrich Beck använder med utgångspunkt i ett liknande synsätt begreppet "transnationalstat" för att fånga statens nya roll i globaliseringsprocessen (Beck 1998:171ff).

Den samhällsvetenskapliga diskussion om nationalstaten som förts under det senaste decenniet är mycket omfattande och givetvis omöjlig att redogöra för på ett komprimerat sätt. Om en gemensam utgångspunkt för de flesta av dem som deltagit i denna debatt är att nationalstatens roll är *under förändring*, så måste varje försök att sammanfatta den ändå redogöra för teoretiska argument och empirisk forskning som pekar på en rad *motstridiga tendenser* vad gäller frågan om huruvida globaliseringen innebär att nationalstaten *försvagas* (se t ex Held m fl 1999 och McGrew 1992). Ett sätt att förhålla sig till denna problematik är att i linje med Sassen hävda att frågan är fel ställd, då vi ser framväxten av en ny *global* ordning som medför ett sätt att organisera förhållandet mellan makt och territorium, vilket på ett grundläggande sätt skiljer sig från industrikapitalismens *internationella* ordning. *Nationalstaten fortlever,*

men får nya betydelser mot bakgrund av en ny global kontext. Jag vill tillägga att frågan också är fel ställd för att den tar utgångspunkt i att "nationalstaten" förutsätts beteckna en relativt homogen historisk konstruktion. Det mest problematiska med detta antagande är den underliggande US/eurocentrism som många av globaliseringsteoretikerna har ärvt från den "klassiska" moderniseringsteorin (se t ex Paolini 1999). Det moderna systemet av nationalstater omfattar förvisso i någon mening hela jorden, men den kanske mest betydelsefulla av de skillnader som präglar detta system gäller förhållandet mellan de stater som historiskt sett hört till den koloniserande världen och de som tillhört den koloniserade. Till frågan om på vilket sätt nationalstatens ställning förändras skulle jag därmed vilja tillägga: Hur förändras styrkeförhållandena mellan olika stater av globaliseringsprocessen?

Ytterligare en aspekt av problematiken nationalstat/globalisering, som i globaliseringsdiskursen som är starkt präglad av eurocentrism, gäller diskussionen om den nationella identiteten och huruvida den försvagas eller förstärks som ett resultat av globaliseringens processer (se t ex Hobsbawm 1994). Å ena sidan argumenteras det för att den förlorar sin kraft i samband med att den utsätts för ett dubbelt tryck: "ovanifrån" av en globaliserad (läs amerikansk, se nedan) masskultur och "underifrån" av uppkomsten av nya – eller förstärkningen av gamla – lokala kulturella identiteter och framväxten av det sk mångkulturella samhället. Å andra sidan kan det hävdas att den förstärkning av den nationella identiteten som sammanhänger med de nyuppvaknade nationalismerna, vilka varit synliga världen över sedan kalla krigets slut, måste ses som en del av globaliseringen, snarare än något som är skilt från den. Samtidigt vilar hela denna diskussion implicit på föreställningen om en universell moderniseringsprocess som inbegriper den successiva sammanlänknings av den moderna statens territoriella anspråk och organisation med homogena nationella identiteter, vilket i själva verket är något som i hög grad är specifikt för en västerländsk – eller rent av europeisk – kontext. Om det någonsin har existerat relativt homogena nationella identiteter inom ramarna för nationalstatens territorium under den moderna perioden, så gäller det i första hand ett fåtal länder, företrädesvis i Europa. Förhållandet mellan nationalstat och nationell identitet i tredje världen, eller syd, ser väsentligt annorlunda ut (och är naturligtvis inte heller homogent inom ramarna för det som brukar betecknas som tredje världen) och måste – återigen – förstås som präglad av präglad av kolonialismen och det postkoloniala tillståndets paradoxer

och motsägelser (Hall 1999).

Ytterligare ett sätt att förhålla sig till frågan om de motstridiga tendenserna vad gäller nationalstatens globala fortlevnad representeras av Ulrich Beck och James Rosenau. Beck (1998) är ense med Sassen om att vi är på väg in i en ny global ordning: bortom "den första modernitetens" internationella ordning väntar "den andra modernitetens" världssamhälle. Den första moderniteten är dock inte överspelad, enligt Beck, snarare lever vi i två världar samtidigt: den nationalstatliga, internationella världsordningen å ena sidan och det frambrutande världssamhället å andra sidan. Beck har hämtat denna idé från statsvetaren James N. Rosenau (1992), som har myntat uttrycket "världspolitikens två världar" (the two worlds of world politics): å ena sidan den "stat-centrerade" världen, som är en centraliserad värld med färre än tvåhundra aktörer, å andra sidan en "multi-centrisk" värld, där hundratusentals aktörer opererar över gränser. Det är en värld med decentrerad maktstruktur, präglad av komplexa beroendeförhållanden. Här kräver den sociala tätheten att aktörer på olika nivåer, som behöver påverka och förändra sociala strukturer och skeenden, har tillgång till allt större nätverk. Detta innebär också en större betoning på tillfälliga allianser, som bildas för specifika syften. Det är också utifrån ett liknande synsätt som Castells kännetecknar det nya globala samhället i termer av ett nätverkssamhälle. Rosenau argumenterar för att detta är två faktiskt existerande världar som också befinner sig i konflikt: i den stat-centrerade världen betraktar sig stater som politikens subjekt, medan de i den multicentriska världen utgör politikens objekt.

Ett exempel som illustrerar detta väl är förhandlingarna om MAI (Multilateral Agreement on Investment) inom ramarna för OECD.⁷ Här förhandlades det – bl a som en följd av påtryckningar från multinationella företag – om att skapa en gemensam överenskommelse, där medlemsstaterna skulle binda sig för att under en längre tidsperiod inte ändra sin politik på en rad områden, det gällde bl a beskattning av företag och miljölagstiftning. Om en stat ändrar sin lagstiftning efter att ha ingått ett sådant avtal, så skulle ett företag kunna ställa denna stat inför en internationell domstol och utkräva skadestånd. Detta har hänt Kanada, som stämdes på 250 miljoner dollar av Ethyl Corporation för att tillsatser i bensin förbjöds efter att man ingått ett motsvarande avtal inom NAFTA (Chomsky 1998). Här ser vi alltså hur stater, som i den moderna, statcentrerade världen per definition varit politiska subjekt, i den multicentriska världen kan bli politikens objekt, medan multinationella företag

konstituerar sig som politiska subjekt.

Detta pekar mot en aspekt av problematiken nationalstat/globalisering, där de sociologiska globaliseringsteoretikerna är ovanligt samstämmiga i sina diagnoser: *den moderna demokratin*, som ett projekt vilket historiskt sett huvudsakligen har varit knutet till de västerländska nationalstaterna, *har försvagats*. Diskussionen om "demokratins kris" har inneburit ett förnyat intresse för demokratiteori inom ett flertal samhällsvetenskaper, där frågan om demokratins innebörd ställs på nytt, mot bakgrund av en ny historisk kontext. "Demokratins kris" är idag inte bara ett obligatoriskt tema i nya böcker om globalisering, utan har också genererat en rad böcker om demokratins former och innebörd. Exempelvis tas globaliseringen upp i ett flertal av rapporterna i den pågående svenska demokratiutredningens forskarantologier.⁸ En central fråga i detta sammanhang gäller huruvida den moderna demokratin förutsätter nationalstaten, som t ex i artikeln "Kan internationella organisationer vara demokratiska" av Robert Dahl (1999).

Beroende på hur denna fråga besvaras, och hur begreppet demokrati definieras, intresserar man sig också för olika typer av politiska tendenser i samtiden. Grovt sett finns det två olika typer av svar, som inte nödvändigtvis utesluter varandra, men som inte desto mindre ofta artikuleras i ett antagonistiskt förhållande till varandra:

1) *Demokrati förutsätter nationalstat*: återupprättandet/utvidgandet av demokratin förutsätter ett stärkande av nationalstaten, där nationalstaten s a s "återtar sitt förlorade territorium", eventuellt genom att ingå i överstatliga allianser. Ur detta perspektiv kan både återupprättandet av en keynesyansk välfärdspolitik och stärkandet av EU framstå som möjliga vägar att skapa förutsättningar för att ta tillbaka den mark som demokratin har förlorat genom ekonomins globalisering (detta är exempelvis den ståndpunkt som Hirst & Thompson företräder),

2) *Demokratins fortlevnad kräver globaliserad politik*: stärkandet av demokratin kan endast åstadkommas genom att ekonomins globalisering motsvaras av en utvidgad globalisering av politiken, inte bara genom multilaterala avtal mellan stater, utan framför allt genom etablerandet av ett globalt civilt samhälle, där såväl ett starkt FN som transnationella "gräsrotsorganisationer" ges en betydelsefull roll. Här pekar man på förekomsten av transnationella politiska organisationer, s k INGO:s (international nongovernmental organizations), etablerandet av nya handlingsformer (t ex globala konsument-

bojkotter) och ”nya sociala rörelser” med transnationell orientering (t ex miljö rörelsen och kvinnorörelsen). Som en indikation på att framväxten av ett globalt civilt samhälle har varit en del av 1900-talets politiska förändringsprocesser pekar David Held m fl (1999:53) på att antalet INGO:s ökade från 176 år 1909 till 5472 år 1996. Detta är också fråga om en accelererande ökning – bara mellan 1989 och 1996 skedde en ökning med 848 organisationer (jfr. Held 1995).

Inom den nyare globaliseringslitteraturen dominerar den senare ståndpunkten. I linje med den kritik av dikotomiseringen nationalstat/globalisering som vi varit inne på, betonas det också när det gäller frågan om den nationalstatliga demokratin att den inte har spelat ut sin roll, men att dess ställning och villkor har förändrats. I Ulrich Becks ”möjliga politiska svar” på ekonomins globalisering är den nationalstatliga politiska demokratin inte på utdöende, men utgör inte längre politikens centrum, utan bara en av dess många källor. Beck föreställer sig nya former av politik, som inbegriper tillfälliga allianser mellan ”transnationalstater” och nya sociala rörelser, som i protesterna mot Frankrikes kärnvapensprängningar eller Shells dumpning av en oljeplattform 1995 (Beck 1998, kap. 8). Det handlar inte sällan om en politik som i territoriella termer kan definieras som på samma gång är både global och lokal. Därmed har vi närmast oss ytterligare ett av globaliseringsdiskursens centrala problematiker.

Globalt/lokalt

Precis som nationalstat/globalisering är globalt/lokalt en problematik som handlar om de globala processernas territoriella förankring – och/eller brist på sådan. Också globalt/lokalt förstås av vissa globaliseringsteoretiker i termer av en dikotomi – det globala kan förstås i motsats till det lokala. Globalisering representerar då sociala processer som kännetecknas av ”platslöshet”, i motsats till de lokala processernas ”platsbundenhet”. Ett sådant synsätt inbegrips i Manuel Castells distinktion mellan the Net och the Self, som ligger som en teoretisk grund för hans analys av globaliseringens informationsamhälle (för denna distinktion, se särskilt Castells 1996a och 1996b).

Andra teoretiker betonar snarare att globaliseringen alltid verkar lokalt, den kan i själva verket inte förstås på något annat sätt än genom sina lokala sociala verkningar och materiella förankringar. Ett sådant synsätt inbegrips i Anthony Giddens definition av begreppet globalisering:

Globalisering kan således definieras som en intensifiering av världsomspännande sociala relationer som förbinder åtskilda lokaliteter med varandra på ett sådant sätt att lokala tilldragelser formas av händelser som uppträder många mil bort och vice versa. (Giddens 1996:66).

Ur detta perspektiv betonas att det idag är svårt att tänka sig platser eller sociala sammanhang som inte på något sätt står i förbindelse och formas av skeenden som äger rum på andra platser. Lokala sammanhang är i masskommunikationernas tidsålder i tilltagande grad sammanbundna av rumsligt utsträckta nätverk av relationer, som medför en tilltagande grad av social komplexitet. Globaliseringen kan därmed sägas ha omformat själva betydelsen av "det lokala". Beck skriver att ordet "global" betyder "på flera platser samtidigt, dvs translokalt" (Beck 1998:69) och menar att det är på detta sätt vi måste förstå globaliseringsprocessens karaktär. Ur en sådan synvinkel är en motsatsställning av begreppsparet globalt/lokalt i grunden felaktig – hos exempelvis Robertson framstår detta som ännu en av de myter som omger globaliseringsbegreppet (Robertson 1992). För att betona att sociala relationers rumsliga utsträckning och deras lokala förankring utgör två integrerade aspekter av en historisk process – som medför en världsomspännande förändring av förhållandet mellan social interaktion och plats – ersätts ibland globalisering av begreppet "glokalisering" (Robertson 1992, Beck 1998, Bauman 1998).

Hos Robertson är detta begrepp förstås relaterat till en process som han menar är central vad gäller de senaste decenniernas globalisering på kulturens område: *partikulariseringen av universalismen och universaliseringen av partikularismen* (Robertson 1992, kap. 6). Detta måste förstås i relation till den diskussion om – och kritik av – "det moderna projektet" och dess hävdande av universella värden som formulerades i samband med postmodernismens etablerande på 1980-talet. I globaliseringsdiskursen är detta tema ofta relaterat till frågor kring förhållandet mellan nationalstat, kulturell identitet (eller etnicitet) och universalism, vilka väckts i anslutning till efterkrigstidens postkoloniala migrationsrörelser, som bidragit till uppkomsten av nya, så kallade "mångkulturella samhällen" (se till exempel Appadurai 1997 och Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999).

"Partikulariseringen av universalismen", å ena sidan, refererar i detta sammanhang till en pågående relativisering av värden som i den moderna epokens dominerande diskurser hållits för universella (medan de i själva verket

representerat en västerländsk partikularitet). I opposition mot dem som hävdar att en sådan relativisering innebär början till slutet för alla former av universalism – och mot dem som menar att ett samhälle som bejakar kulturell heterogenitet också understödjer en kulturell fragmentering som i förlängningen undergräver möjligheter till gränsöverskridande solidaritet – menar Robertson att partikulariseringen av universalismen inte med nödvändighet mynnar ut i ett förkastande av universella värden som sådana.

Det gäller åtminstone så länge partikulariseringen sker i kombination med spridningen av en föreställning som Robertson menar är en central dimension av de globaliseringsprocessen: att vi lever i ett världssamhälle, dvs utbredningen av "ett globalt medvetande". Detta innebär en insikt om att sociala och kulturella processer som äger rum på olika platser på jorden inte kan ses som separata fenomen, utan är relaterade till varandra i världsomspännande system. Robertson kan därmed sägas förespråka en variant av det försök att rädda universalismen undan en absolut relativisering som går under beteckningen "kontextuell universalism" (se t ex Albrow 1996:80 och Beck 1998:111) och som innebär att definitionen av universella värden måste förstås i termer av ständigt pågående tolkningsprocesser som är relaterade till specifika kulturella kontexter.

På motsvarande sätt betecknar å andra sidan *universaliseringen av partikularismen* det hävdande av "rätten till kulturell olikhet", som förvisso alltsedan 1800-talet utformats i opposition mot nationalstaters kulturella homogeniseringsprojekt, men som idag på ett helt annat sätt än tidigare intagit en central plats på den politiska dagordningen världen över (och som ofta har givits beteckningen "identitetspolitik"). Det handlar då inte bara om minoriteters anspråk på "ursprungsrätt", utan om alla de politiska frågor kopplade till "kulturell identitet" som hör till "det mångkulturella samhället" – nationellt och globalt. Identitetspolitiken analyseras inte sällan inom ramarna för globaliseringsdiskursen i termer av "lokalt motstånd" mot globaliseringsprocessen (se t ex Castells 1997). Man bortser då emellertid från det faktum att rätten till kulturell olikhet idag allt oftare artikuleras i termer av en universell rättighet och förs fram på en global arena (inte sällan inför FN) av transnationella organisationer som agerar språkrör för globalt utspridda grupper av människor, som ingår i transnationella nätverk och delar en specifik kulturell identitet. Denna typ av transnationell social organisering står också i fokus hos socialantropologer som har börjat studera kulturens globalisering

(Appadurai 1997, Hannerz 1996).

Arjun Appadurai (1997), som skrivit en av de mest sammanhållna böckerna om den samtida kulturella globaliseringen, menar att denna till väsentliga delar kan förstås med hjälp av två nyckelbegrepp: media och migration. Han syftar då dels på den förändring av mediarummet som ägt rum alltsedan 1960-talet (vilket inkluderar såväl spridningen av televisionen som av kommunikationsmedel som telefax och internet), dels på de efterkrigstida, postkoloniala migrationsrörelserna. De nya kommunikationsmedlen har givit en strukturell förstärkning åt möjligheterna för produktionen och reproduktionen av transnationella diasporor, som exempelvis den kurdiska (Wahlbeck 1999). Samtidigt har de nya medierna ökat möjligheterna för olika grupper att föra fram sina anspråk på nationellt (eller globalt) erkännande i offentligheten. Medierna, både nationella, globala och lokala, har därmed spelat en betydelsefull roll för både stärkandet och politiseringen av kulturella identiteter. Appadurai menar exempelvis att även i USA, som ju har en historia präglad av "mångkulturalism", har förutsättningarna för skapandet av kulturella identiteter i grunden förändrats av de nya medierna och den postkoloniala migrationen under efterkrigstiden.

Också på masskommunikationernas studiefält är globaliseringsdiskussionen relaterad till temat globalt/lokalt och kretsar då kring frågan huruvida globaliseringen medför en tilltagande kulturell homogenisering eller differentiering världen över. Kritiker av "glokaliseringsspektivet", vilka kan sägas företräda en homogeniseringstes, menar att oavsett lokala variationer och tolkningar, så innebär kulturens globalisering en tilltagande global dominans för en anglo-saxisk, företrädesvis amerikansk kultur. Detta synsätt implicerar att kulturens globalisering – som här snarare betraktas i termer av amerikansk kulturimperialism – är en avspeglning av ekonomiska dominansförhållanden. Kritiker av homogeniseringstesen (se t ex Thompson 1995) menar å andra sidan att detta synsätt är problematiskt redan i sin utgångspunkt, då det bortser från den aktivt tolkande subjektiviteten och vilar på en föreställning om att kultur betecknar något relativt fast och homogent, med en definierbar kärna, eller "essens". Problemet med en alltför stark betoning av variationerna i lokala tolkningar av globaliserade kulturella processer är dock att ett globalt maktperspektiv riskerar att förloras ur sikte (Ekecrantz 1998).

Slutligen tas temat globalt/lokalt också, av bl a Castells, Beck och Bauman, som utgångspunkt för hävdandet *av en ny social stratifieringsprincip*.

Den kan förstås som en av dimensionerna i den tilltagande sociala polarisering som är kännetecknande för globaliseringsprocessens genererande av "global rikedom" och "lokal fattigdom" (Beck 1998: 80ff, Bauman 1998:69ff.): å ena sidan de nya eliterna, "the globals", som till väsentliga delar definieras av sina möjligheter till – och faktiska – ständiga rörlighet, å andra sidan "the locals", världssamhällets platsbundna och resurssvaga skikt. Samtidigt fångar denna bipolära kategorisering knappast in de miljontals flyktingar som idag befinner sig i ständig rörelse mellan olika platser, där de ofta tillhör de mest utsatta och resurssvaga.

Jag menar att nationalstat/globalisering och lokalt/globalt betecknar globaliseringsteoriernas viktigaste problematiker, dvs uppsättningar av sammanhängande frågeställningar som formuleras och bearbetas. Båda pekar mot det som kan sägas utgöra globaliseringsteoriernas gemensamma referenspunkt, för att inte säga det grundläggande forskningsobjekt som konstitueras: "världssamhället".

II "Världssamhället" som forskningsobjekt

När Immanuel Wallerstein för trettio år sedan presenterade sitt nya teoretiska och historiska perspektiv på kapitalismens utveckling postulerade han också ett nytt forskningsobjekt för sociologin: "det moderna världssystemet", ett globalt system av sociala relationer. Wallerstein presenterade också ett monokausal förklaringsmodell: världssystemet är en produkt av den kapitalistiska världsekonomin konsolidering. Dess grundläggande dynamik är den kapitalistiska logiken:

"The basic logic is that the accumulated surplus is distributed unequally in favour of those able to achieve various kinds of temporary monopolies in the market networks (Wallerstein 1987:317).

Också de nya sociologiska teorierna om globalisering postulerar ett nytt forskningsobjekt: "världssamhället". Men hur skiljer sig detta från Wallerstens "världssystem"? Vi har sett att de nyare globaliseringsteoretikerna, till skillnad från Wallerstein, i hög grad betonar ett mångdimensionellt perspektiv. "Det globala" kan därmed tillskrivas olika innebörder beroende på om det gäller ekonomin, politikens eller kulturens globalisering. Samtidigt är det möjligt att urskilja ett sätt att definiera globaliseringen som i mer abstrakta termer fångar logiken i dess olika dimensioner. En betydelsefull skillnad i för-

hållande till Wallerstein (och även andra äldre teorier med globalt perspektiv) är betoningen av att globaliseringen under det sena 1900-talet inte bara innebär utsträckning av sociala relationer i rummet, utan också en *intensifiering* av interaktion över långa avstånd. De nyare globaliseringsteorierna fokuserar inte bara den rumsliga organiseringen av de sociala relationerna utan den tidsliga komprimeringen. I detta sammanhang har *"tidrummets komprimering"* (Kern 1983, dock oftast associerat med Harvey 1989) blivit ett centralt begrepp för att fånga den accelererande hastigheten i kommunikation över stora avstånd under det sena 1900-talet. Om detta fenomen började redan under sent 1800-tal, med bl a etablerandet av telegrafan, så har det sena 1900-talets kommunikationsrevolution medfört ett kvalitativt språng. *Detta är också vad som gör det senare 1900-talets globalisering till något nytt.* Om vi har sett en global rumslig utsträckning av sociala relationer under hela den moderna epoken, så vävs idag alltfler sammanhang in i globala och komplexa nätverk som inbegriper *social interaktion i realtid: vi får en global samtidighet.*

Detta handlar då inte bara om en känsla som miljardtalet åskådare till VM-finalen i fotboll kan erfarva kring millennieskiftet. Vi har sett att Castells betonar att dagens finansekonomi definieras av sin globala samtidighet. Den globala nyhetsförmedlingen är också central för förståelsen av innebörden av tidrummets komprimering. Tidigare betydde avstånd i rum också avstånd i tid. År 1789 tog det en månad för nyheten om stormningen av Bastiljen i Paris att nå Stockholm (Jarrick 1992:167). I samband med exempelvis Vietnamkriget eller Gulfkriget kablades bilder och rapporter omedelbart ut över världen – och gav upphov till reaktioner och handlingar på olika platser på jorden. Tidrummets komprimering bidrar därmed till en social komplexitet där olika sociala handlingssammanhang ständigt griper in i och transformerar varandra.

För att i några punkter sammanfatta ovanstående resonemang: de nya globaliseringsteoriernas forskningsobjekt, ett världssamhälle, eller ett globalt interaktionssammanhang, konstitueras av

- globala nätverk, vilket inbegriper såväl utsträckning av sociala relationer över stora rumsliga avstånd, som en intensifiering av dessa,
- tidrummets komprimering, som medför en global samtidighet,
- social komplexitet, som innebär att olika sociala sammanhang och organisationer i allt högre grad griper in i varandra, och därmed ställs i olika slags beroendeförhållanden. Detta medför också en strukturell mångtydighet hos de sociala relationerna, eftersom en och samma handling kan

ges olika betydelser i olika kontexter (t ex i en lokal, nationell eller global kontext).

Detta är alltså några grundläggande komponenter i ett *världssamhälle i realtid*. Vad som alltså förenar de olika teorier som jag har tagit upp i denna artikel är urskiljandet av ett forskningsobjekt: ett globalt samhälle – eller system. Om detta är en gemensam utgångspunkt för såväl de äldre som de nyare teorierna och forskningen om globalisering, så finns det, som jag också har försökt att redogöra för, också en rad skillnader i sätt att beskriva och teoretisera detta forskningsobjekt. I det följande skall jag, delvis som en slags sammanfattning av artikelns första och andra del, redogöra för några olika ståndpunkter när det gäller att närmare definiera globaliseringen och globaliteten (dvs världssamhället).

Att definiera världssamhället: globalitet och rumslighet

Vi har sett att de förändringar som utpekas i globaliseringslitteraturen i hög grad refererar till nya förhållanden mellan sociala relationer och territorialitet. I detta avseende handlar den sociologiska diskursen om globalisering i hög grad om sociala relationers rumsliga organisering. "Globalisering" innebär i detta *perspektiv sociala relationers utsträckning i rummet*. Samtidigt såg vi också att de nyare globaliseringsteorierna hävdar att det kvalitativt nya i den samtida globaliseringen är kopplad till en tidsaspekt: uppkomsten av en global samtidighet, som möjliggjorts genom de nya kommunikationsteknologierna. Det finns också en skiljelinje i olika sätt att definiera globalisering och globalitet, som inte bara sammanfaller med skillnader mellan "nya" och "gamla" globaliseringsteorier.

Å ena sidan definieras globaliseringen som a-territoriell, i termer av "flöden" eller "utsträckthet", dvs globaliseringen blir *liktydig* med själva den rumsliga utsträckningen. Det gäller för exempelvis Held mfl. (1999), när de skriver att globaliseringen "is best described as being aterritorial" (s. 28). Det gäller också för Castells, som ställer det globala i motsatsställning mot det lokala. Detta till skillnad från de definitioner av globalisering som på olika sätt definierar globalisering som "glokal" eller "translokal", dvs i bemärkelsen "på flera platser samtidigt" – och där således tidsaspekten betonas i lika hög grad som rumsaspekten. Det är, som vi sett ovan, fallet med exempelvis Robertsons, Giddens och Becks definitioner av globalisering och globalitet.

Castells å andra sidan motsätter sig bestämt begreppet "glokala", som han menar är en teoretisk förenkling av ett komplicerat förhållande mellan globala och lokala processer (Fossen & Fredriksson 1999).

Dessa skillnader i sätt att definiera globaliseringen har betydelse för analysen av globaliseringens sociala och kulturella konsekvenser. Medan den "glokala" definitionen implicerar en betoning av social och kulturell heterogenitet, så tenderar den motsatta ståndpunkten att understryka produktionen av social och kulturell homogenitet som en effekt av globaliseringens processer. Till skillnad från det synsätt som betonar "aterritorialitet" inbegriper det "glokala" synsättet en utmaning av ytterligare en teoretisk distinktion som är central inom sociologin – mikro/makro. Om lokala processer inte längre är möjliga att skilja från rumsligt utsträckta relationer som spänner över stora geografiska avstånd blir distinktionen mellan mikro och makro problematisk. En sådan tankegång finns kanske mest explicit hos Giddens (1991, 1996), som kopplar globalisering till individualisering, vilka ses som två sidor av samma process: å ena sidan griper abstrakta sociala system ständigt in i våra liv, å andra sidan är globaliseringen till vissa delar en konsekvens av handlingar baserade på reflexiva individuella livsstrategier.

Även om det knappast inom någon av de nya globaliseringsteorierna framstår som om detta världssamhälle, eller globala interaktionssystem, med nödvändighet innefattar all social interaktion på jorden (vi såg att t ex Beck och Rosenau menar att den nationalstatliga och den globala världen kan ses som två relativt autonoma storheter), så implicerar dess uppkomst betydande förändringar av den sociala verkligheten över hela över hela världen.⁹ I enlighet med detta perspektiv behöver därmed också sociologin – om den skall ha förutsättningar att analysera och begripa denna nya verklighet – nya teoretiska utgångspunkter och metodologier.

III Sociologin utmanad

I artikelns föregående delar identifierade jag globaliseringsdiskursens centrala forskningsobjekt och två av dess centrala problematiker. I denna del skall jag undersöka hur den i några avseenden avgränsas i förhållande till andra diskurser, vilket innebär att dess utmaning av några vedertagna grundantaganden inom andra sociologiska diskurser sätts i fokus. Ett globalt perspektiv på sociala relationer *implicerar* en problematisering av vissa sociologiska grundantaganden. I detta avseende finns det en stor överensstämmelse mellan den kritik

av sociologin som tidigare formulerats av Immanuel Wallerstein (1987) och på senare tid av exempelvis Ulrich Beck (1998). När jag i det följande undersöker på vilket sätt ett globalt perspektiv innebär en utmaning för etablerade sociologiska perspektiv skall jag i huvudsak utgå från dessa två författare – i deras egenskaper av företrädare för äldre respektive nyare globaliseringsteorier. Varken Wallerstein eller Beck gör anspråk på att representera ett nytt samhällsvetenskapligt paradig. Wallerstein har snarare beskrivit världssystemanalysen som en uppmaning till en debatt om existerande paradig (Wallerstein 1987:323). Beck karakteriserar globaliseringens sociologi som bestående av ”teorier och forskningsansatser som avviker från huvudfåran”:

Globaliseringsdiskussionen inom samhällsvetenskapen kan med andra ord förstås och utvecklas som en fruktbar strid om vilka grundläggande antaganden, vilka bilder av det sociala och vilka analytiska enheter som skall ersätta den nationalstatliga axiomatiken (Beck 1998:45).

Det är vad Beck kallar ”den nationalstatliga axiomatiken” som står i fokus för globaliseringsperspektivets problematisering av etablerade samhällsteoretiska perspektiv. Denna axiomatik sammanhänger emellertid också med ytterligare två föreställningar om samhället och samhällelig förändring. Vi kan därmed sammanfatta globaliseringsperspektivets utmaning av sociologiska grundantaganden i tre punkter:

- 1) Kritik av det nationalstatliga samhällsbegreppet.
- 2) Kritik av det ontologiserande disciplintänkandet.
- 3) Kritik av evolutionstänkande/eurocentrism.

Kritiken av det nationalstatliga samhällsbegreppet

Globaliseringens sociologer tar här sin utgångspunkt i ett historiskt perspektiv – sociologins teoretiska och metodologiska grund måste förstås i relation till samhällsvetenskapens historiska födelse runt 1850 och dess definitiva institutionalisering hundra år senare – och därmed också mot bakgrund av de sociala och politiska problematiker som präglade de ekonomiskt och politiskt ledande miljöerna vid dessa tidpunkter. Strategin är att öppna upp några av de sociologiska huvudbegreppens cementerade betydelser genom att synliggöra denna historiska präglning.

Wallerstein menar att framväxten av den moderna samhällsvetenskapen under 1800-talet intellektuellt sett var förankrad i det dominerande liberala

ideologin (Wallerstein 1987:312). Samhällsvetenskapens tidigaste och mest grundläggande distinktion var stat/civilt samhälle. Enligt Wallerstein var detta i grunden en normativ distinktion, kopplad till en politisk problematik som gällde den nyfödda europeiska nationalstatens sociala organisering. Enligt den liberala ideologin *bör* stat och samhälle vara åtskilda. Inte desto mindre kom detta synsätt att ligga till grund för definitionen av det samhällsvetenskapliga forskningsobjektet och för dess disciplinära organisering. Den tidiga samhällsvetenskapen hade således nationalstaten som sin självklara utgångspunkt och fram till vår samtid har ett samhällsbegrepp knutet till nationalstaten utgjort ett sällan ifrågasatt fundament för den samhällsvetenskapliga forskningen, oavsett inriktning.

Ulrich Beck (1998) lånar uttrycket *metodologisk nationalism* från Anthony Smith (1979) för att karakterisera denna koppling mellan "samhälle" och "nationalstat". Beck menar rent av att denna tankefigur utgör en grundläggande premis för "den första moderniteten" (Beck 1998:39). Den metodologiska nationalismens perspektiv också kopplad till vad han kallar "containerteorin om samhället". Samhällen är "statssamhällen" och underordnas därmed definitionsmässigt staten. Detta får också betydande konsekvenser för den samhällsvetenskapliga kunskapsproduktionens organisering:

Alla slag av social praxis – produktion, kultur, språk, arbetsmarknad, kapital normeras, präglas, begränsas, rationaliseras, eller åtminstone etiketteras av nationalstaten (nationalekonomi, nationellt språk, nationell litteratur, offentlighet, historia osv.). Som en "container" utgör staten en redan existerande territoriell enhet, i vilken det systematiskt produceras statistik över ekonomiska och sociala processer och skeenden. På så sätt blir kategorierna för statens observationer av sig själv till de empiriska samhällsvetenskapernas kategorier, så att de samhällsvetenskapliga definitionerna av det verkliga bekräftar de byråkratiska (Beck 1998:43).

Kritiken av det nationalstatliga samhällsbegreppet manar utan tvekan till en reflektion över grundvalarna för såväl den sociologiska forskningens disciplinära organisering som för dess teoretiska och metodologiska grundantaganden. Samtidigt kan jag inte se att den med någon nödvändighet implicerar att all teori och forskning som bedrivits eller bedrivs med utgångspunkt i det nationalstatliga samhällsbegreppet idag saknar giltighet. I linje med hävdandet av att nationalstaten i globaliseringens värld inte längre utgör det *grundläggande centrat* för sociala processer och styrningen av dessa, innebär

ifrågasättandet av den nationalstatliga sociologin inom globaliseringsdiskursen snarare att det nationalstatliga samhället inte längre är det *primära* forskningsobjektet, eller den *fundamentala* analysenheten för sociologin eller för samhällsvetenskapen överhuvudtaget.

Kritiken av det nationalstatliga samhällsbegreppet är inte bara relaterad till den sociologiska disciplinen, utan riktas också mot samhällsvetenskapliga disciplinindelningen.

Kritiken av det ontologiserande disciplintänkandet

Kritiken av det nationalstatliga samhällsbegreppet är också, både hos Wallerstein och Beck, kopplat till ett ifrågasättande av ett visst sätt att se på den samhällsvetenskapliga disciplinindelningen, som jag skulle vilja kalla ett ontologiserande disciplintänkande. Enligt ett sådant synsätt motsvarar olika samhällsvetenskapliga discipliner som sociologi, statskunskap, nationalekonomi och socialantropologi relativt väl avgränsade samhälleliga domäner eller analytiskt urskiljbara sociala sfärer med inneboende "logiker" – och tillika skilda samhällsvetenskapliga forskningsobjekt.

I motsats till detta synsätt betonar både Wallerstein och Beck samhällsvetenskapens disciplinära organisering som en historisk konstruktion grundad i det nationalstatliga samhällsbegreppet. Med denna utgångspunkt drogs ett antal gränser – å ena sidan samhällets *yttre* gränser som var nationalstatens gränser, å andra sidan samhällets *inre* gränser. Wallerstein menar att medan statskunskap och ekonomi föddes med utgångspunkt i den fundamentala gränsdragningen mellan stat/samhälle, så föddes sociologin som en "residual grab-bag", eftersom den formulerades som ett svar på problemställningar som varken statskunskapen eller nationalekonomin kunde hantera. Det gällde inte minst en mängd sociala fenomen som föreföll "irrationella" (Wallerstein 1987:312). Antropologin föddes i relation till ytterligare en gräns, som åtskilde "de civiliserade samhällena" från de områden som höll på att koloniseras – och där fanns det ju också varelser som man alltsedan upplysningen haft ett visst intresse för när det gällde att definiera sådana storheter som människan och samhället.

Wallersteins skissering av den samhällsvetenskapliga disciplinindelningens historiska födelse är något förenklad, men inte utan poäng. En invändning mot Wallersteins sätt att karaktärisera sociologins uppkomst är att den i sin tidiga formulering hos Saint-Simon i Frankrike och Lorenz von Stein i

Tyskland i väsentlig mening var en vetenskap om klassamhället (Thörn 1997). Sociologin kan sägas att tidigt ha representerat ett annat sätt att definiera det civila samhället än det ekonomiska, något som förebådade ytterligare ett sätt att konstruera gränser mellan olika samhällsliga sfärer. Det gäller den senare tredelade samhällsmodell (stat, ekonomi och civilt samhälle) som idag i hög grad är vedertagen (se t ex Lidskog 1996). Man kan också till Wallersteins historieskrivning tillägga att psykologin senare tillkommer, kopplad till ytterligare en gränsdragning mellan offentligt och privat.

Både Wallerstein och Beck argumenterar på olika sätt för att ett globalt perspektiv på sociala relationer implicerar en tvärvetenskaplig forskningsansats. Wallerstein betonar att den existerande disciplindelningen är ett historiskt eko av 1800-talets liberala ideologi, som har lite med den sociala verkligheten att göra och snarare hindrar än underlättar våra möjligheter att få kunskap om den. Vi lever alltsedan förra sekelskiftet i ett världsomspännande socialt system som bör kunna studeras av en samhällsvetenskap (Wallerstein, s. 312f).¹¹

Becks argumentation ser något annorlunda ut, vilket sammanhänger med att han till skillnad från Wallerstein menar att *dagens globalitet innebär något kvalitativt nytt i förhållande till det förra sekelskiftets*. Becks invändning mot det ontologiserande disciplintänkandet är tvåfaldig. För *det första* menar han i likhet med Wallerstein att den samhällsvetenskapliga disciplinindelningen ur en synvinkel har haft en ideologisk funktion, vilket innebär att den snarare har fördunklat än bidragit till att synliggöra sociala förhållanden. Det gäller inte minst det antagande om att politik är något som är lokaliserat till staten som inbegrips i den metodologiska nationalismen. Samhället är enligt detta synsätt alltså inte politiskt, dvs det innefattar inte politiskt handlande, utan är politikens *objekt* (ett synsätt som Beck också tidigare har kritiserat i boken *Att uppfinna det politiska* 1996).

Trots denna kritik förefaller den klassiska samhällsvetenskapliga disciplinindelningen i Becks framställning i någon mån ha återspeglat den nationalstatligt organiserade "första modernitetens" samhällsliga organisationsprinciper – här finns en skillnad i betoning i förhållande till Wallerstein. Mot denna bakgrund sker för *det andra* en invändning mot den samhällsvetenskapliga disciplinindelningen med hänvisning till *nya förhållanden i den sociala verklighetens organisation*, som följer uppkomsten av "den andra modernitetens" globalitet. Denna globalitet har två fundamentala kännetecken: 1)

”totaliteten av icke nationalstatligt politiskt organiserade sociala förhållanden och maktförhållanden”, 2) ”erfarenheten att handla och leva över gränser” (Beck 1998:134). I en kort exkurs, ”Två slag av åtskillnad” (s.76f.) skisserar Beck en tankefigur som jag uppfattar är helt central för hans sätt att analysera globaliseringen på dess mest abstrakta nivå – och för att skilja globaliteten från den nationalstatliga moderniteten. Han skiljer då på två slags gränsbegrepp. För det första ett *eklusivt gränsbegrepp*, som hör till den första moderniteten och dess nationalstatliga värld, med sina relativt fasta och entydiga gränser. Här styrs tanke och handling av ett antingen/eller. För det andra ett *inklusivt gränsbegrepp*, som hör till globaliteten och innebär ett både/och: här är gränser rörliga mönster som överlappar varandra, här är gränsöverskridandet och mellanrummet regel snarare än undantag.

Det inklusiva gränsbegreppet är därmed avsett att fånga den mobilitet och mångtydighet som är ett konstituerande drag i globaliteten, så som den framställs i de nyare globaliseringsteorierna. Det är alltså inte fråga om den ”gränslösa värld” som globalismen skanderar. Gränsdragningar produceras ständigt men har lägre grad av permanens än tidigare och får annorlunda innebörder mot bakgrunden av den sociala komplexiteten och rörligheten. Ur detta perspektiv förändrar globaliseringen inte bara geopolitiska, territoriella gränsdragningars betydelser och funktioner. När globaliseringen perforerar de ”yttre” nationalstatliga gränserna imploderar också dess ”inre” sociala organisationsprinciper. Detta får konsekvenser inte bara för den samhällsvetenskapliga disciplinindelningen, utan också för de sociologiska perspektiv som satt analysen av distinkta sociala system och funktionell differentiering i fokus:

Det blir inte bara oklart vad som avses med ”nationalekonomi” under det globala kapitalets era, utan också hur ”ekonomi” och ”ekonomiskt handlande” över huvud ska förstås och avgränsas mot ”politik” osv. Något liknande gäller för alla funktionellt differentierade områden. Vad innebär politik, rätt, kultur, familj, medborgarsamhälle i det transnationella samhället?...Här reser sig frågan huruvida enheten av stat och samhälle, det nationalstatliga samhället, inte stillatigande var och är den historiska förutsättningen för funktionell differentiering, så att nationalstatens minskade betydelse beledsagas av att dess önskedröm om ett samhälle som kontrolleras genom funktionell differentiering förlorar i betydelse och verklighetsanknytning (s. 140).

Becks stil är inte sällan polemisk och tillspetsad, men inte desto mindre väcker han frågor och problemställningar som ligger i linje med ett globalt per-

spektiv på sociala relationer. De måste givetvis undersökas empiriskt. Om Becks skiss till en teori om globalisering är utan referenser till egen empirisk forskning så bygger den på en sammanfattning av nya globaliseringsteorier, som också är relaterad den "globala forskning" som växer fram på olika håll i världen. Exempelvis ligger både Saskia Sassens och Manuel Castells mer empiriskt förankrade analyser helt i linje med Becks slutsatser om att globaliseringen medför att vår förståelse av begrepp som ekonomi, politik och kultur – och deras inbördes relationer – måste omdefinieras.¹²

Medan både Sassens och Becks analyser fr a pekar på att de traditionella gränsdragningarna mellan politik, ekonomi och samhälle blir problematiska mot bakgrund av globaliseringen, fokuserar Manuel Castells fr a på hur den informationella kapitalismen förändrar förhållandet mellan ekonomi och kultur, eller om man så vill – bas och överbyggnad. Castells polemiserar dock inte bara med den klassiskt marxistiska samhällsmodellen, utan med alla samhällsmodeller som inbegriper olika typer av nivåindelningar (Castells 1996:27). Castells grundtanke är att när produktionen av kunskap, information och symboler på ett annat sätt än tidigare blir samhälleliga produktivkrafter (och detta är den väsentliga skillnaden mellan industrikapitalismen och den informationella kapitalismen) blir det svårt att upprätthålla traditionella distinktioner mellan produktion och kultur.

Because informationalism is based on the technology of knowledge and information, there is a specially close linkage between culture and productive forces, between spirit and matter, in the informational mode of development. It follows that we should expect the emergence of historically new forms of social interaction, social control and social change (Castells 1996:18).

Det sätt som begreppet "utveckling" används i ovanstående citat pekar mot nästa avsnitt. Där tar jag dels upp globaliseringsdiskursens kritik av de evolutioniska och eurocentriska ramar som det nationalstatliga samhällsbegreppet från början varit infogad i, och dels att denna kritik även kan riktas mot globaliseringsdiskursen.

Kritiken av evolutionstänkande/eurocentrism

I 1800-talets evolutionistiska grundberättelse om mänsklighetens resa mot allt högre civilisationsformer var nationen utvecklingens enhet – det var enligt detta synsätt *nationer* som utvecklas, i konkurrens med varandra. Beck

(1998:44) understryker att denna tankefigur är gemensam för de sociologiska klassikerna – den mest ”globalt tänkande” av dessa, Karl Marx, är inget undantag.¹³ Det gäller också för den eurocentrism som var oupplösligt sammanbunden med det sena 1800-talets sociala evolutionism: varken Marx eller Engels avvek från det synsätt där kolonialismen förstods som ett nödvändigt led i den historiska utveckling där den ledande europeiska nationen utgjorde en spjutspets (se t ex Nandy 1999).

Ur ett globalt perspektiv måste formuleringen av den tidiga samhällsvetenskapliga evolutionismen därmed förstås mot bakgrund av det sena 1800-talets imperialistiska expansion, som når sin höjdpunkt vid det förra sekel-skiftet, då det moderna världssystemet enligt Wallerstein fullständigt etableras. I samband med att detta perspektiv når sin höjdpunkt kring 1950 i (den företrädesvis amerikanska) moderniseringsteorins form är eurocentrismen fr a relaterad till kalla krigets bipolära världsordning och den postkoloniala situation, där de f d kolonierna i förhållande till den industrialiserade världen betecknades som ”underutvecklade” (Thörn 1997, kap. 1). En kritik av detta synsätt formulerades redan på 1960-talet av beroendeskolan, där Immanuel Wallerstein hade sin utgångspunkt. Man hävdade att förhållandena mellan den rika och den fattiga delen av världen inte kunde ses i termer av utveckling/underutveckling, utan måste förstås med hjälp av begrepp som *beroende och exploatering*. I flera avseenden kan beroendeskolan sägas föregripa dagens globaliseringsteorier. Man kritiserade inte bara moderniseringsteorins eurocentrism/evolutionism, utan också dess föreställning om *utveckling som en nationellt endogen process*.

Möjligen kan man hävda att beroendeskolan inte drog konsekvenserna av denna kritik lika långt som sker inom de nyare globaliseringsteorierna. Delvis fasthölls ett nationellt perspektiv i samband med att man hävdade att vissa *länders* underutveckling (dvs de som hörde till periferin), var en konsekvens av andra *länders* exploatering (dvs de som tillhörde centrum). I de nyare globaliseringsteorierna pekas det ofta på att det blir allt svårare att knyta analysen av global resursfördelning och globala maktförhållanden till territoriella beteckningar som väst/öst, nord/syd eller centrum/periferi (i den mån detta ges en geopolitisk innebörd). Exempelvis konstruerar Manuel Castells begreppet ”fjärde världen”, som en beteckning för det globaliserade nätverkssamhällets ”svarta hål” av social exklusion, vilka existerar överallt på jorden. ”Fjärde världen” inkluderar ”strukturellt irrelevanta” och överexploaterade

grupper i de områden vilka tidigare betecknades som ”tredje världen”, men också de fattiga och socialt ekluderade som lever i världens rikaste områden (Castells 1998, kap. 2).

De nyare globaliseringsteoriernas kritik av den sociala evolutionismen kan möjligen uppfattas som inaktuell både mot bakgrund av att kritiken fanns redan för 30 år sedan och att det skulle kunna hävdas att det inte längre finns många inflytelserika företrädare för den klassiska moderniseringsteorin. Beck menar emellertid att den ännu i hög grad är implicit närvarande i den sociologiska forskningen, eftersom den är inbäddad i den metodologiska nationalismen och dess institutionella organisering (Beck 1998:43f).

Samtidigt menar jag att denna kritik i hög grad också drabbar den sociologiska globaliseringsdiskursen. Både kritiken av eurocentrismen och påpekandena om en existerande ojämlik global resursfördelning framstår ofta som en läpparnas bekännelse när en ingående analys av detta utelämnas. Albert Paolini hävdar i en artikel om samhällsvetenskapliga globaliseringsteorier att dess grundantaganden och konceptuella kategorier i hög grad tar ”väst” eller ”centrum” som sin primära referenspunkt, vilket får som (ofta oavsedd) konsekvens att ”tredje världen” oftast blir ”införlivad, undertryckt, homogeniserad” (Paolini 1999:57). Efter min läsning av den sociologiska globaliseringslitteraturen är jag benägen att instämma i detta. Det gäller exempelvis det arbete av Held m fl (1999), som jag har utpekat som det i många avseenden mest genomarbetade, där analysen utgår från ett urval av ”avancerade kapitalistiska samhällen” (s. 30): USA, England, Sverige, Frankrike, Tyskland och Japan (s. 30). Därmed får vi ingen systematisk analys av, eller ens något exempel på, vilka innebörder globaliseringen kan ha i syd. Bland de nyare sociologiska globaliseringsteorierna är det i första hand Manuel Castells som på ett mer grundligt sätt lyfter fram den ojämna globala resursfördelningen, vilket innebär ett försök till en rekonceptualisering av denna som likväl är väl empiriskt grundad.

Som vi sett skall Castells användning av begreppet ”fjärde världen” förstås mot bakgrund av att geopolitiska storheter som ”väst/öst, nord/syd, eller ”tredje världen” har blivit problematiska eller otillräckliga för att beteckna globala dominansförhållanden. Samtidigt är det inte oproblemiskt att göra sig av med dessa begrepp, *eftersom de är bärare av en global maktanalys med ett historiskt perspektiv* (där det betonas att det koloniala arvet på olika sätt fortfarande präglar världen), som alltså ofta lyser med sin frånvaro i globali-

seringslitteraturen.

Ett annat problem med Castells försök att fånga den strukturella ojämlikheten i världssamhället med hjälp av kategorier som "svarta hål av social exklusion" och "strukturell irrelevans", är att de placerar stora grupper i världen *utanför* världssamhället. 1999 års upplaga av FN:s *Human Development Report*, som fokuserar globaliseringen, ger dock en annorlunda bild, som när det gäller globaliseringens ekonomiska dimension understödjer ett beroendet teoretiskt perspektiv.¹⁴ I rapporten kan man bl a läsa att ca 900 miljoner människor idag är undernärda och att världens tre rikaste människors tillgångar är större än den sammanlagda bruttonationalinkomsten för de fattigaste länderna och deras 600 miljoner invånare. De fattigaste delarna av världen beskrivs i rapporten som "marginaliserade", men detta skall dock inte förstås som att de är "avskurna" eller "utanförställda" i förhållande till den övriga världen – tvärtom. Medan den genomsnittliga exporten för länderna söder om Sahara uppgår till närmare 30 procent av BNP, är genomsnittet för OECD-länderna 19 procent. De fattigaste är därmed i hög grad beroende av såväl de globala marknadernas dominerande aktörer som dess nyckfulla svängningar. De utgör därmed *delar av ett globalt system* som blir alltmer vittomspännande och integrerat.

Ett tvärvetenskapligt perspektiv som analyserar globala maktrelationer med utgångspunkt i ett historiskt perspektiv är den sk postkoloniala teori bildningen och forskningsansatsen, där det betonas att kolonialismen har fortsatt att präglade världen efter att den formellt har upphört, inte bara ekonomiskt utan också kulturellt. Postkolonialismen fokuserar just hur kulturellt identitetsskapande i globaliseringens värld är präglad av det koloniala arvet och har delvis tagit sin utgångspunkt i en kritik av beroendeskolans ekonomism (Eriksson, Eriksson Baaz & Thörn 1999). Postkolonialismen har å andra sidan fått kritik för att överbetona kulturella aspekter på bekostnad av ekonomiska processer (Dirlik 1994). I samband med att postkoloniala analyser har börjat knyta an till globaliseringsbegreppet har också, bl a av en sociolog som Stuart Hall (1999), ett större fokus på ekonomiska processer börjat efterlysas.¹⁵ På motsvarande sätt har världssystemteorin under 1990-talet i allt högre grad börjat inbegripa kulturella processer (Wallerstein 1991 och Featherstone, ed. 1990). Möjligen kan det i ett möte mellan postkolonial teori och beroendeskolan/världssystemanalysen uppstå nya fruktbara kritiska analyser av världssamhällets maktstrukturer i dess olika aspekter.

Konklusion – ytterligare frågor till en global sociologi

Denna artikel har behandlat och analyserat sociologiska perspektiv på globalisering, fr a de nyare teorier som formulerats på 1990-talet. De har diskuterats i termer av en ny diskurs, med vissa problematiker, grundantaganden och interna debatter med skilda ståndpunkter.

Som nämndes redan i inledningen var en av utgångspunkterna för författandet av denna artikel att jag menar att den nya sociologiska globaliseringslitteraturen på ett intressant sätt analyserar aktuella sociala förändringar och att dess utmaning av den etablerade sociologins grundantaganden bör tas på allvar. I artikeln har jag emellertid också formulerat kritiska synpunkter på några av de tendenser om präglar denna diskurs i dess nuvarande form. Störst tyngdpunkt lade jag vid den implicita eurocentrism som är närvarande i globaliseringsdiskursen, trots att en kritik av densamma ofta utgör ett obligatoriskt inslag i litteraturen.

En annan invändning som antytts är att några av globaliseringsdiskursens mest intressanta teoretiska och begreppsliga innovationer har en otillräcklig empirisk förankring. Som en slags kritisk konklusion vill jag avslutningsvis peka på fyra sammanhängande teman, med några vidhängande frågeställningar, vilka behöver besvaras med hjälp av empirisk forskning och ibland också kräver ytterligare teoretiskt begreppsarbete. De har alla att göra med former för maktutövning och styrkeförhållanden mellan olika grupper och aktörer i det världssamhälle som präglas av ett nytt förhållande mellan sociala relationer och territorialitet:

Globalismen: Det saknas grundliga och systematiskt genomförda analyser av denna ideologi, dess diskursiva figurer, institutionella förankringar och spridningsformer.

Nya eliter: Det talas ofta om globaliseringens nya eliter, men också här saknas i hög grad grundliga empiriska undersökningar. Vilka är de? Till vilka professioner, positioner och institutioner är de knutna? Hur rekryteras de? Hur upprätthåller de sin ställning? Hur ser deras rumsliga rörelser ut?

Nya principer för social stratifiering och exklusion: ”makten över den egna rörligheten” som ny princip för social stratifiering, ”lokal fattigdom”, segregation i ”den globala staden” och nya, globala principer för social exklusion (t ex Castells ”fjärde världen”) är återkommande teman i globaliseringslitteraturen, vilka också kräver inte bara mer av empirisk förankring, utan också ytterligare teoretisk fördjupning. Det framstår i många fall som oklart i

vilka avseenden etablerade begrepp för social stratifikation är otillräckliga för att fånga globaliseringsens sociala strukturering.

Social handling och maktutövning över stora avstånd: "action at a distance", "governance" är exempel på två centrala begrepp i globaliseringslitteraturen vilka betecknar nya förhållanden mellan å ena sidan social handling, social och politisk styrning och maktutövning, och å andra sidan territorialitet. Men hur ser de mest betydelsefulla formerna för social koordinering över stora avstånd ut? Hur sker de betydelsefulla länkningarna mellan sociala sammanhang på olika platser? Det gäller såväl formerandet av globala eliter och dominerande globala institutioner som olika typer av kollektivt handlande som utmanar dominerande globala maktstrukturer.

Epilog: Mot en engagerad sociologi?

Det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets sociologer utvecklade sina teorier och sin forskning i direkt relation till problemställningar som ytterst var djupt värdeladdade. Bortom de skilda normativa ståndpunkter och synsätt som de sociologiska klassikerna kan tillskrivas, så råder knappast någon tvekan om att de i sitt sociologiska arbete *delade ett engagerat förhållningssätt* till det objekt som de konstituerade för den sociologiska vetenskapen – samhället. De förhöll sig inte bara aktivt till de debatter, problemformuleringar, motsättningar och konflikter som präglade det samtida samhället, de granskade och analyserade också sociala förhållanden med en *kritisk blick*.

Om globaliseringen i en massmedial och extremt polariserad diskurs ofta framställs som antingen "himmel" eller "helvete", så tillför globaliseringens sociologi bortom sådana förenklingar ofta nyanserade och samtidigt kritiska analyser av sociala förhållanden och villkor i det framväxande världssamhället.

Till en av dess förtjänster hör att den medverkar till att göra sociologin samtidsrelevant, vilket innebär att den inte bara förhåller sig aktivt i förhållande till de nya och många utmaningar som människor i olika delar av världen nu står inför, utan också att den är engagerad. Globaliseringdiskursen hör till den – idag inte alls dominerande – typ av sociologi, som bidrar med en kritisk granskning av sociala förhållanden.

Noter

¹ Det måste understrykas att samtidigt som diskursen om globalisering i första hand förekommer i västerländska medier, så har den också etablerats i länder som Japan och Thailand (Robertson & Khondker 1998).

² Albert Paolini (1999) hävdar att det är "sociologin som ligger i täten vad gäller globaliseringsdiskurser" (s.61). Till de böcker som utgivits under 1990-talets sista hälft hör bl a Manuel Castells magnum opus i tre band, *The Information Age* (1996-98) (även om inte själva begreppet "globalisering" intar en central plats i Castells arbete, så måste detta verk ändå i hög grad sägas handla om framväxten av ett globalt nätverkssamhälle), Ulrich Becks *Vad innebär globaliseringen?* (1998), Martin Albrows *The Global Age* (1996), Saskia Sassens *Losing Control?* (1996) och *Globalization and its discontents* (1998), Zygmunt Baumans *Globalization* (1998) och David Helds, Anthony McGrews, David Goldblatts och Jonathan Perratons *Global Transformations* (1999), där det sistnämnda verket enligt min mening innehåller den mest genomarbetade teorin om globalisering. Dessutom var *International Sociology* nr. 1/1998 ett temanummer om globalisering.

³ Detta var också tydligt i samband med den nordiska sociologkongressen i Bergen 1999, där huvudtemat var globalisering. I *Sociologisk Forskning* har det under 1990-talet förekommit två artiklar som har haft begreppet "globalisering" i sin titel: Thörn (1996) och Ekecrantz (1998). Det har ännu inte författats någon bok på temat globalisering av någon svensk sociolog.

⁴ För en mer utvecklad definition av diskursbegreppet, se Thörn (1997), s. 141ff.

⁵ Det fanns ansatser till en global sociologi även i klassiska sociologiska texter, t ex hos Weber, vars perspektiv har vidareutvecklats i en "global riktning" av bl a Talcott Parsons och Shmuel Eisenstadt. Se t ex Robertsons diskussion av detta (1992). Dessa drabbas dock i hög grad av den kritik mot vissa av den etablerade sociologins grundantaganden som formuleras inom den nya sociologiska globaliseringsdiskursen (se andra delen av denna artikel). Det finns emellertid inte utrymme att diskutera detta mer utförligt i denna artikel.

⁶ Vid en föreläsning under FRN:s konferens om globalisering i Stockholm den 22/10 1998 menade Saskia Sassen att man genom en upptagenhet med denna typ av statistik riskerar att förlora de globala processerna ur sikte, eftersom de mycket lite handlar om det som definierar globaliseringsprocessen.

⁷ Det har varit svårt att få fram fakta om MAI-förhandlingarna, som på ett sent stadium blev föremål för offentlig insyn och debatt. Följande uppgifter om MAI är hämtade ur i *TLM* nr. 1-2 1998, som innehåller ett flertal artiklar om MAI, delar av den pressdebatt som förts i Sverige, samt protokoll från riksdagsdebatten om MAI i mars 1998.

⁸ Se fr a SOU 1999:11, 1999:56, 1999:83 och 1999:84.

⁹ Begreppet "transformation" förefaller att ha etablerats som en begreppslik bestämning av karaktären på de aktuella förändringarna, se t ex Held m fl 1999.

¹⁰ Valet av Beck kanske kan tyckas mindre självklart än vad som är fallet med Wallerstein, som utan tvekan är en av de mest etablerade företrädarna för ett tidigt globalt perspektiv i den efterkrigstida sociologin. Beck har valts dels därför att han i hög grad är intresserad av på vilket sätt ett globalt perspektiv innebär en problematisering av sociologiska grundantaganden, dels därför att hans bok i långa stycken är en sammanställning och en sammanfattning av mångfalden av aktuella globaliseringsteorier.

Detta innebär att hans slutsatser i hög grad är i linje med en rad grundantaganden som finns inom globaliseringsdiskursen. Beck formulerar ingen väl strukturerad teori om globaliseringen, men dock en skiss till en sådan. Han är ofta polemisk och medvetet provokativ, men han formulerar inte desto mindre en rad slutsatser och frågeställningar som är värda att ta på allvar.

¹¹ Wallerstein (1987:313) menar att detta kan genomföras genom en sammanslagning av de separata disciplinerna (på motsvarande sätt som botanik och zoologi framgångsrikt slogs samman till biologi efter andra världskriget). Wallerstein är också f. n. ordförande för Gulbenkian-kommittén för samhällsvetenskapens omstrukturering, där representanter för såväl humaniora, som samhälls- och naturvetenskap medverkar. Kommittén har nyligen gett ut boken *Öppna samhällsvetenskapen* (Gulbenkian-kommittén 1999). Kommitténs medlemmar har också institutionella förankringar med global spridning: t ex USA, Frankrike, Zaire, Haiti, Japan, Kenya och Zaire.

¹² Se t ex Ssassens analys av framväxten av vad hon kallar "ekonomiskt medborgarskap", som pekar på att det under de senaste decennierna skett en förändring av förhållandena mellan den nationalstatliga politiken och ekonomiska aktörer som är så grundläggande att den implicerar att innebörden av begrepp som politik och ekonomi och deras inbördes relationer måste omdefinieras (Sassen 1996, kap. 2).

¹³ Det gäller inte minst Marx evolutionistiskt präglade analyser av produktivkrafternas utveckling som något som äger rum inom ramarna för nationer – vilka därmed också tillskrivs olika utvecklingstakt, något som förklaras utifrån interna förhållanden (se t ex Thörn 1997).

¹⁴ Följande uppgifter är hämtade från "Översikt och utdrag ur HUMAN DEVELOPMENT REPORT: Globalisering och mänsklig utveckling (1999), s. 1-20.

¹⁵ Det senaste arbetet av en av dem som brukar räknas till den postkoloniala teori-bildningens centrala gestalter, Gayatri Chakravorty Spivak (1999), fokuserar ekonomiska processer med utgångspunkt i en marxistisk analys.

Referenser

- Albrow, M. (1996) *The Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Appadurai, Arjun (1997) *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Arrighi, Giovanni (1995) *Det långa 1800-talet: om makt, pengar och kapitalets globalisering*. Göteborg: Daidalos förlag.
- Bauman, Z. (1998) *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1996) *Att uppfinna det politiska: Bidrag till en teori om reflexiv modernisering*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich (1998) *Vad är globalisering? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*. Göteborg: Daidalos
- Castells, M. (1996a) "The Rise of the Network Society." Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1996b) "Working Notes for a Critical Theory of the Informational Society", *Critique of Anthropology* 1/vol. 16.

- Castells, M. (1997) *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1998) *End of Millennium*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Chomsky, N. (1998) "De rika skriver lagen", i *TLM*, 1-2.
- Dahl, R. (1999) "Kan internationella organisationer vara demokratiska?", *SOU* 1999:11.
- Dirlik, A. (1994) "The Post-Colonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism", *Critical Inquiry* 20. 1992)
- Ekecrantz, J. (1998) "Modernitet, globalisering och medier", *Sociologisk Forskning*, 3-4.
- Eriksson, B. (1988) *Samhällsvetenskapens uppkomst: en tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H., (1999) "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället", i Eriksson m fl (red).
- Eriksson, C., Eriksson Baaz, M. & Thörn, H., (red) (1999) *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.
- Featherstone, M. (red) (1990) *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage.
- Featherstone, M. (1994) *Kultur, kropp och konsumtion: kultursociologiska texter*. Stockholm/Stehag: Brutus Östling Symposion.
- Fossen, E. & Fredriksson, C-H. (1999) "Framtiden är nu – en elektronisk intervju med Manuel Castells", *Ord & Bild*, nr. 3.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Gulbenkiankommittén (1999) *Öppna samhällsvetenskaperna. Rapport från Gulbenkian-kommittén för samhällsvetenskapens omstrukturering*. Göteborg: Daidalos.
- Hall, S., Held, D. & McGrew A., (red) (1992) *Modernity and its Futures*. Oxford: Polity in Association with Open University.
- Hall, S. (1999) "När var 'det postkoloniala'? Tänkande vid gränsen", i Eriksson m fl (red).
- Hannerz, U. (1996) *Transnational Connections: Culture, people, places*. London: Routledge.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Held, D., McGrew, A. Goldblatt, D. & Perraton, J. (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Cambridge: Polity Press.
- Hirst, P. & Thompson, G. (1998) *Myten om den globala ekonomin*. Stockholm: Atlas.

- Hobsbawm, E. (1994) *Nationer och nationalism*. Stockholm: Ordfront förlag.
- International Sociology* nr. 1/1998.
- Jarrick, A. (1992) *Mot det moderna förnuftet: Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*. Stockholm: Tiden.
- Kern, S. (1983) *The Culture of Time and Space 1880-1918*. Cambridge, Mass.: Harvard U.P.
- Lidskog, R. (1995) "Sociologins objekt eller politikens begrepp? Reflektioner kring begreppet 'civilt samhälle'", *Sociologisk Forskning* 1/95.
- McGrew A (1992) "A Global Society?", i Hall, S., Held, D. & McGrew A., (red) (1992) *Modernity and its Futures*. Oxford: Polity in Association with Open University.
- Nandy, A. (1999) "Den intime fienden. Kolonialismens psykologi", i Eriksson m fl (red)
- Paolini, A. (1999) "Globalisering", i Eriksson m fl (red).
- Robertson, R. & Khondker, H.H. (1998): "Discourse of Globalization: Preliminary Considerations", *International Sociology* 1/98.
- Rosenau, J. N. (1992) "The two Worlds of World Politics", i Hall, S., Held, D. & McGrew A., (red) (1992) *Modernity and its Futures*. Oxford: Polity in Association with Open University.
- Rosenau, J. N. (1997) *Along the Domestic-Foreign Frontier*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton U.P.
- Sassen, S. (1996) *Losing Control?: Sovereignty in the Age of Globalization*, New York: Columbia U.P
- Sassen, S. (1998) *Globalization and its discontents*. New York: The New Press.
- Sassen, S. (1999) "Det globala förankrat i det nationella. Konsekvenser för statens roll", i SOU 1999:11.
- Smith, A. D. (1979) *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford: Martin Robertson.
- Spivak, G. S. (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge, Mass.: Harvard U.P.
- SOU 1999:11.
- SOU 1999:56.
- SOU 1999:83.
- SOU 1999:84.
- Therborn, G. (1998) "Challenges and Issues of Globalization", *paper presenterat vid FRN:s konferens Globalizations, Stockholm, 22-24/10*. Under publicering.
- Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of*

- the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Thörn, H. (1996) "Globalisering och sociala rörelser: Folkrörelsesverige i Sydafrika", *Sociologisk Forskning* 1.
- Thörn, H. (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Göteborg: Sociologiska institutionen.
- Thörn, H. (1999) "Nya sociala rörelser och politikens globalisering. Demokrati utanför parlamentet?", i *SOU* 1999:84.
- TLM* 1-2 1998.
- Wahlbeck, Ö. (1999) *Kurdish Diasporas: A Comparative Study of Kurdish Refugee Communities*. Basingstoke: MacMillan.
- Wallerstein, I. (1987) "World-System Analysis", i A. Giddens & B. Turner, *Social Theory Today*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wallerstein, I. (1991) *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System*. Cambridge: Cambridge U.P.
- "Översikt och utdrag ur *HUMAN DEVELOPMENT REPORT* 1999: Globalisering och mänsklig utveckling". Stockholm: Röda Korset/UNDP.

Abstract

During the 1990s, the concept of "globalization" has been established in sociology and in the social sciences more generally. This article argues that sociological theory and research on globalization constitutes *a new discourse within sociology*, challenging some of the cornerstones of established sociology. The aim of this article is to investigate, analyze and critically discuss this discourse. The article has three parts. *The first part* argues that two conceptual pairs, *nation state/globalization* and *global/local*, represent the two most central theoretical themes in globalization discourse. These themes – as well as globalization discourse in general – are centred around conceptions about new relations between social relations and power on the one hand, and territoriality on the other. In *the second part* it is argued that this discourse refers to *world society* as the main research object of "the sociology of globalization". *The third part* discusses some aspects of the critique of established sociological theories and research strategies articulated in sociological theories of globalization. *The conclusion* argues that globalization discourse in some respects needs more empirical grounding and further theoretical development. However, its challenge must be taken seriously, not the least because it points to, and present meaningful analyses of, a number of present-day phenomena that are not so easily grasped by established sociological perspectives.